

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Bilimsel Bilginin Süreklilięi Baęlamında Kevnî Âyetlerin Tefsiri Problemi

The Problem of the Exegesis of the Verses on Creation in the Context of the Continuity of Scientific Knowledge

Abdulkadir KARAKUŞ

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Siirt University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Siirt, Türkiye

akaracus@siirt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2387-2402>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 01/01/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 20/03/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2023

Atıf / Citation: Karakuş, Abdulkadir. “Bilimsel Bilginin Süreklilięi Bağlamında Kevnî Âyetlerin Tefsiri Problemi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April, 2023), 124-141.

<https://doi.org/10.31121/tader.1227743>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŐ / Türkiye

Öz

Din ve bilim, her ikisi de Allah'ın âyetlerini anlamayı konu edinen alanlardır. Din, "Kim, niçin yarattı?" sorusunun cevabını açık bir şekilde ortaya koyup Allah'ın vahiy yoluyla gönderdiği âyetlerden oluşurken bilim, "Yaratılış nasıl gerçekleşti?" sorusuna cevap aramakta ve Allah'ın kâinata nakşetmiş olduğu âyetlerin sırrını anlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında din ve bilim aynı aşkın varlığın sahipliğinde ve kontrolünde etkinliğini sürdüren alanlardır. Sonuçları itibarıyla birbiriyle çelişmek şöyle dursun birbirlerini tamamlayan ve destekleyen bir konuma sahiptirler. Ancak din, bilimin kendini tasdik etmesine ihtiyaç duyamayacak bir durumda; bilim de hem ilgilendiği alan hem de bilgi elde etme metodları itibarıyla dinden müstakil bir konumdadır. Böyle olmasına rağmen bu ikili arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki sebebiyle Allah Kur'an'da, "Nasıl yaratıldı?" sorusuna cevap bulmak isteyenleri sık sık kâinata yerleştirdiği âyetlerine yönlendirmekte ve bu soruya cevap bulmak için yaratılıştaki sırları ve evrene nakşetmiş olduğu âyetleri anlamının gerekli olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenlerden dolayı âyetler yorumlanırken ihtiyaç oldukça, daha doğrusu "Nasıl?" sorusuna cevap bulmak üzere bilimsel verilere müracaat edilmiş ve her devre kendi bilimsel bilgisi çerçevesinde âyetlere yorumlar getirmeye çalışmıştır. Bu yorumlar aslında her devre göre farklılık arz edebilecek konumda olmasına rağmen daha sonraki dönemlerde maalesef vahyin bir devamı gibi algılanmış ve değişmez kutsal bilgi muamelesine tabi tutulmak suretiyle yorum açısından modern dönemin bilimsel gerçeklerine uymayan bir durum ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, geçmiş dönemlerin bilimsel verileriyle yapılan yorumların mutlak doğru kabul edilmemesi gerektiği belirtilmiş, bu bilgilerin güncellenmemesi durumunda karşılaşılabilecek problemler ortaya konmaya ve Kur'an-bilim ilişkisinin sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, Tefsir problemi, Modern dönem, Din-bilim.

Abstract

Religion and science are both fields that deal with understanding the verses of Allah. Religion consists of the verses sent by Allah through revelation by clearly revealing the answer to the question "Who created and why?", while science seeks to answer the question "How did creation come about?" and tries to understand the secret of the verses that Allah has imprinted on the universe. From this point of view, religion and science are fields that continue to be active under the ownership and control of the same transcendent being. In terms of their results, far from contradicting each other, they are in a position to complement and support each other. But religion is in a situation in which it does not need the self-affirmation of science; science is in a position separate from religion in terms of both the field of interest and the methods of obtaining knowledge. Despite this, there is a very close relationship between them. Because of this relationship, Allah often directs in the Qur'an those who want to answer the question "How was it created?" to the verses that he placed in the universe and points out that it is necessary to understand the secrets of creation and the verses he engraved on the universe in order to find an answer to this question. For these reasons, when interpreting the verses, when it is needed, more precisely in order to find an answer to the question "How", scientific data was consulted, and each period tried to bring interpretations to the verses within the framework of its own scientific knowledge. Although these interpretations were in a position to differ according to each period, unfortunately, in later periods, they were perceived as a continuation of the revelation and by being treated as unchangeable sacred knowledge, a situation that did not comply with the scientific realities of the modern period emerged in terms of interpretation. In this study, it is stated that the interpretations made with the scientific data of the past periods should not be accepted as absolute truth, the problems that may be encountered if this information is not updated are tried to be revealed, and the limits of the Qur'an-science relationship are tried to be determined.

Keywords: Tafsir, Qur'an, The problem of tafsir, Modern period, Religion-science.

Giriş

Din, "Akıl sahibi insanları, peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla birtakım hakikatlere çağıran ilâhî ilkeler bütünüdür."¹ "Akıl sahibi insanları kendi iradeleriyle, hayırlı ve faydalı

¹ Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), "dyn", 105; Muhammed Murtaẓâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Vezâratü'l-İrşâd ve'l-İnbâ, 1385-1422/1965-2001), "dyn", 35/56.

şeylere götüren ilâhî kanunlar manzumesidir.”² “Akıl sahibi insanların kendi tercihleriyle seçtikleri, dünyada huzur ve mutluluğa, ahirette ise kurtuluşa ermelerine vesile olacak inanç ve ameller bütünüdür.”³ şeklinde farklı lafızlarla tarif edilmiştir. Bu tariflerin hemen hepsinde, “Allah tarafından peygamberleri vasıtasıyla bildirilen ilâhî hakikatler bütünü” şeklindeki bir anlam ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmada kastedilen din, geniş anlamıyla ifadesini bulan din değil, bu tarifler çerçevesinde ele alınan ve Kur’an’ın ortaya koyduğu dindir.

Bilim ise “İnsanoğlunun kendisini ve çevresinde olup biten olayları, gözlem ve deney gibi birtakım metotlar kullanarak incelemesi, bunun sonucunda da Allah’ın kâinata koyduğu yasaları keşfetmeye çalışması” olarak tarif edilebilir. Bilimsel metotlarla elde edilen bilgiler genel olarak duyularla algılanabilen, ölçülüp gözlenebilen, doğrulanabilen, ispatlanabilen ve aynı şartlarda aynı sonuçları veren bilgilerdir. Bu hususta verilebilecek basit örneklerden bir tanesi, dünyanın her bir köşesinde görülüp gözlenebilecek şekilde suyun soğuk havada donması hadisesidir. Donma olayının mahiyeti, sebepleri ve gerçekleşeceği sıcaklık veya soğukluk miktarı gibi hususlar Allah’ın varlığa kodladığı yasaların tespit edilmesi sonucunda elde edilebilecek bilgilerdir. Bu yasaların tamamının, hiçbir zaman herhangi bir değişime uğramayacağı Kur’an’da açıkça bildirilmiştir.⁴

Allah’ın kavli ve kevnî olmak üzere farklı âyetleri vardır. Bunlardan vahiy yoluyla peygamberlere ulaştırılan, kutsal kitaplarda bulunan ve kavli olarak isimlendirilenler dinin, varlığa kodlanmış olan yasaları ifade eden ve kevnî olarak isimlendirilenler ise bilimin konusunu oluştururlar. Dini bilgi “Kim yaptı?” ve “Niçin yaptı?” sorularının cevabını verirken, bilimsel bilgi “Nasıl oluştu?” sorusunun cevabını bulmaya çalışır. Dinî bilgi, vahiy kaynaklıdır, insanlara hazır bilgi verir ve bilgi kaynağına duyulan güven dolayısıyla bu bilgi doğru kabul edilir. Bilimsel bilgi ise gözlem ve deneye dayalı, kendine özgü birtakım metotlar kullanılarak yapılan çalışmalar sonucunda elde edilmektedir. Bu sebeple din, değerler üreten ve bunlara birtakım anlamlar yükleyen bir kurum iken bilim, evrende mevcut olan varlıklarla ve bu varlıkların tabi olduğu yasalarla ilgili bilgiler üreten bir disiplindir. Bu sebeple din ve bilim, metotları ve hedefleri açısından farklı alanlardır.

Dinin bilimi doğrulayıp tasdik etme, bilimin de dini ispatlama gibi bir görevi mevcut değildir. Bunun yanında bilim yapan kimsenin, inanan ya da inanmayan bir kimse olması, elde edilen bilimsel bilginin kabul veya ret sebebi değildir. Çünkü bilimsel çalışmalar, belli metotlar çerçevesinde yapılır ve her kim bu usulü takip ederek bu çalışmalarını yaparsa, aynı sonucu elde etmesi kaçınılmazdır. Ancak iman etmiş bir bilim insanı, çalışmalarını sonucunda yaratıcı olarak Allah’ı adres gösterirken, iman etmemiş biri başka iddialar ortaya atabilir. Bu durum, elde edilen bilimsel bilginin değerine bir hanel getirmez. Zira bilimin, “Varlığı kim yarattı?” sorusuyla ilgili bir görevi bulunmamaktadır. Bunun yanında dinin de, Allah’ın gücüne işaret etmek üzere bazı hususlardan bahsetmiş olsa bile, “Varlık nasıl yaratıldı?” sorusuna,

² Zebîdî, “dyn”, 35/56.

³ Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü istulâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), “dyn”, 1/814.

⁴ Sünnetullah olarak isimlendirilen yasaların asla değişikliğe uğramayacağına dair âyetler için bk. el-İsrâ 17/77; el-Ahzâb 33/62; Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23.

tüm ayrıntılarıyla cevap vermek gibi bir gayesi yoktur. Ancak din, bu sorunun cevabını bulmak için devamlı evreni ve oradaki varlıkları adres göstererek bunlar üzerinde araştırmalar yapmayı teşvik ve tavsiye eder.

Din ve bilimin en belirgin ortak noktası, her ikisinin de Allah'ın âyetlerini anlamaya yönelik faaliyetler olmasıdır. Din, Allah'ın kavli âyetlerini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken bilim, Allah'ın evrene naksettiği kevnî âyetlerini anlamaya gayret etmektedir. Her ikisinin gayesi de Allah'ın âyetlerini anlamlandırmaya yönelik olunca doğru anlaşılmiş din ve bilimin birbiriyle uyuşmaması ve çelişmesi mümkün değildir. Zira din bilimin, bilim de dinin ifade ettiği hakikatleri farklı lisanlarla beyan ederek her ikisi de birbirini tamamlamaktadırlar. Bu yönüyle din ve bilim arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bu sebeple de Kur'an'daki yaratılışa ilgili âyetlerle ilgili olarak "Nasıl" sorusunun cevabını bulmak üzere, Kur'an'ın da yönlendirmesiyle bilimsel verilere müracaat edilmiş ve baştan beri Kur'an dışı bilgi kaynaklarından faydalanılmıştır.

Bilim, devamlı gelişen ve terakki eden yapısıyla statik bir olgu değildir. İnsanlık tarihiyle başlayan eşyanın hakikatini anlama faaliyeti günümüze kadar gelişerek devam etmiş ve muhakkak ki bundan sonra da gelişmeye devam edecektir. Kur'an âyetlerinin tefsirine medar olmak üzere kullanılan bu tür bilgiler, kendi devirlerinde doğru kabul edilirken daha sonraki dönemlerde çoğu zaman değişik verilere ulaşılacak suretiyle gelişme göstermiş ve böylece doğruluk gücünü yitirmiştir. Bu sebeple Kur'an tefsirinde kullanılan bilimsel veriler, bizatihi Kur'an âyetleri gibi mutlak doğru ve değişmez hakikatler değildir. Her devrin bilimsel bilgisi, kendi döneminde doğru kabul edilmekle beraber daha sonraki dönemlerde doğruyu temsil etmede yetersiz kalabilmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda verilen bilgiler temelinde, Kur'an tefsirinde kullanılan bilimsel bilginin her devre göre değişiklik arz edebileceği, bu verileri mutlak doğru kabul edip dünya durdukça değişmeyeceği gibi bir düşüncenin, Kur'an tefsiri açısından önemli bir problem oluşturacağı, ilgili âyetler üzerinden örneklerle ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Kur'an Ekseninde Din ve Bilim İlişkisi

Herkesin kabul edeceği bir hakikat olarak Kur'an, bilimle uğraşmayı teşvik eden ve özellikle "Nasıl" sorusunun cevabını bulmak isteyenler açısından anlamı, bilimsel veriler ışığında daha net bir şekilde ortaya çıkan bir din kitabıdır. Ama o, asla bir bilim kitabı değildir. Bu kitapta, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu çok açık ve tartışmasız bir şekilde ifade edilerek O'nun tüm kâinatı, bir plan çerçevesinde birbiriyle uyumlu ve ahenkli olarak yarattığı vurgulanır.⁵ Allah'ın esmasından biri olan "*el-Bârî*",⁶ O'nun yaratıştaki eşsizliğini ve ihtişamını, yarattıkları arasındaki ahenk ve uyumu ifade eder.⁷

⁵ "...O'nun yanında her şey bir ölçü ve yasaya göredir." (er-Ra'd 13/8); "...O, her şeyi yaratan, bir ölçü ve yasayla düzenleyen ve bunların her biri için bir varoluş düzeni belirleyendir." (el-Furkân, 25/-2). "Hiç şüphe yok ki biz, her şeyi muhteşem bir düzen içinde yarattık." (el-Kamer 54/49). "Ay ve güneş, Allah'ın planlamasına uygun olarak hareket etmektedir. Bitkiler ve ağaçlar Allah'ın koyduğu yasalara göre hayatlarını sürdürürler. O, göğü yükseltti ve evrene bir denge koydu. Sakın bu dengeyi bozmayın. Hakkaniyeti gözetin ve ölçüyü kaçırmayın." (er-Rahmân 55/5-9)

Allah Kur'an'da, yegâne yaratıcının kendisi olduğunu bildirmesi yanında yaratılışın niçin gerçekleştiğine dair de çok açık ve anlaşılır izahlarda bulunur. Tüm varlığa birtakım görevler verdiğini ve onların bu görevleri yerine getirmek üzere evrende icrâ-yı sanat ettiklerini, bu çerçevede insanlara da görev ve sorumluluklar yüklediğini ifade eder.

Tüm bunların yanında Allah, kendi güç ve kudretini gösteren, yegâne yaratıcı olmasının delilleri sadedinde birtakım kevnî hakikatlere de işaret eder. Fakat bu kevnî olayların nasıl yaratıldığına dair meseleyi tam olarak anlamaya izin verecek şekilde ayrıntılı açıklamalar yapmaz. Bu hadiselerin hakikatini ve mahiyetini merak edip öğrenmek isteyenleri de, yine bizzat yarattığı evrene ve içindeki varlıklara yönlendirerek deney ve gözleme dayalı bilimsel araştırmalar yapmaya teşvik eder. Bu çerçevedeki âyetlerin tefsiri sadedinde, baştan beri, her devrin kültürel, sosyolojik ve teknolojik verileri muvacehesince yorumlar yapılmış ve âyetler bu minval üzere anlaşılmaya çalışılmıştır. Muhakkak ki önceki ulemanın kendi çağının anlayışı çerçevesinde yaptığı bu tür yorumlar, kendi dönemleri açısından doğru ve yapılması gereken yorumlardır. Ancak bilim ve teknolojinin bir öncesine göre pek çok gelişmeler kaydettiği daha sonraki dönemlerde, önceki yorumların büyük bir kısmı geçerliliğini yitirmiştir. Böyle bir durumda yapılması gereken, öncekilerin yorumlarını kutsayarak bunları mutlak doğru kabul etmek değil, bu tür yorumları yeni oluşan duruma göre güncellemektir.

Bu güncelleme yapılmadığı zaman geçmişin bilimsel kabulleri, güncel bilimsel hakikatlerin yerine geçeceği için Kur'an yorumu gündemden kopmuş olacak ve yorum açısından çağın gerisine düşecektir. Bu duruma Kur'an âyetleri üzerinden örnek vermek konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

1.1. Yeryüzünün Satıh Olması

Kur'an'da, öldükten sonra dirilmenin mümkün olmadığına hükmederek Hz. Peygamber'in davetini reddeden inkârcılara, çevrelerinde her daim gördükleri birtakım varlıklardaki ve olaylardaki ilâhî gücün tecellilerini hatırlatmak ve böylece öldükten sonra dirilmenin imkânını ve bunu gerçekleştirmeye tek yetkili varlığın Allah olduğunu anlatmak üzere şöyle buyrulmuştur:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ * وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ * وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ * وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

“(Allah’a itaati reddedenler) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların sapasağlam nasıl dikildiğine, yeryüzünün dümdüz yayıldığına bir bakmazlar mı?”⁸

Bu âyetlerde, insanların, devedeki muhteşem yaratılışa, gökyüzündeki eşsiz donanımına, dağlardaki heybetli duruşa ve bunların insanlığın emrine amade kılınışına dikkat kesilmesini isteyen Allah, son olarak “وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ” “Yeryüzünün dümdüz yayıldığına bir bakmazlar mı?” diyerek yeryüzünün satıh kılınmasından bahsetmiştir.

⁶ “O Allah Hâlik’dir; her şeyi yaratandır, Bârîdir; varlıkları kusursuz olarak var edendir, Müsavvir’dir; her varlığa en uygun şekil ve biçimi verendir...” (el-Haşr 59/24).

⁷ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah b. Mahmûd Şehhâte (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/286.

⁸ el-Gâşiye 88/17-20.

Âyetteki “سطح” “*Satḥ*” kelimesi lügatlerde, “Düşmanı yere serme, evin damı” manasındadır.⁹ Araplar “سطحت المكان” dediklerinde bununla alanın dümdüz olmasını kastetmişlerdir.¹⁰

Bu âyeti okuyan insanlar da, dünyanın gerçekten yaşamaya elverişli bir zemin şeklinde olduğuna şahitlik ettikleri için âyette bildirilen ifadeye herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. Bu sebeple klasik döneme ait tefsirlerde genel olarak yeryüzünün yaşamaya uygun bir tarzda döşenmesi şeklinde, gayet doğru ve yerinde bir anlam verilmiştir. Taberî (öl. 310/923) tefsirinde kelimeyi, “جبل مسطح” “Tepesi düzlük olan dağ” ifadesi çerçevesinde ele almış ve âyeti de bu çerçevede yorumlamıştır.¹¹ O dönemin anlayışında dünyanın küre şeklinde olduğu henüz ispat edilmediği¹² ve bu durumun ilim adamlarının çoğunluğu nezdinde kabul edilip herkes tarafından bilinmediği için de konuyla ilgili herhangi bir ayrıntıya girilmemiştir.

Muhtemelen yeryüzünün küre şeklinde olduğuna dair haberlerin daha fazla konuşulmaya başladığı dönemlerde yaşamış olan Fahrüddîn er-Râzî'nin (öl. 606/1210) bu âyetle ilgili olarak, “Bazı kimselerin bu âyeti, dünyanın küre şeklinde olmadığına dair delil getirmeleri zayıf bir iddiadır. Çünkü kürenin çok büyük olması, onun satḥ olmasına engel değildir.”¹³ şeklinde bir açıklama yapmış bulunması, o dönemlerde bazı müfessirlerin bu âyeti, dünyanın düz olduğuna delil olarak ileri sürdükleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da Râzî'nin, dünyanın satḥ kılınmasının, küre şeklinde olmasına mani olmayacağını söylemesine rağmen, Bakara Sûresi 22. âyetin¹⁴ tefsirinde, “Yeryüzünün döşek kılındığı” beyanına istinaden hareketsiz olması gerektiği, yani dönmediği kanaatini izhar etmiş olmasıdır.¹⁵ Burada bu kanaatin belirtilmesinin çok garip karşılanacak ve ayıplanacak bir yönü yoktur, çünkü o dönemde dünyanın döndüğü bilinmemektedir. Âyetin, dünyanın döşek gibi serildiğini ifade etmesinin gayesi de, dünyanın döndüğünü anlatmak değil burayı, insanların üzerinde rahatça yaşamalarına elverişli bir şekil-

⁹ Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.), “sth”, 3/129-130; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avd Mür'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “sth”, 4/162-163; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), “sth”, 1/375; Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1412), “sth”, 409; Ebû'l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “sth”, 2/482-484.

¹⁰ Râgıp el-İsfahânî, “sth”, 409;

¹¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 24/340.

¹² İlkçağ filozoflarından Anaximandros (MÖ 588 - 524), dünyanın döndüğünü ve yuvarlak olduğunu savunmuş, buradan hareketle Anaximenes (MÖ 525 - 585) ve Pisagor (MÖ 570 - 495) da küre şeklinde olduğu görüşünü benimsemiştir. Fakat bunlar henüz herkesin kabul edebileceği tarzda ispat edilmiş değildir. Bk. Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1998), 71-205.

¹³ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb / et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 31/145. Ayrıca bk. Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Alî b. 'Âdil en-Nu'mânî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 20/302.

¹⁴ “الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فَرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ” “O, yeri sizin için döşek gibi sermiş, göğü de üstünüze adeta bir tavan yapmıştır. Gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır. Öyleyse bütün bunları bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.” el-Bakara 2/22.

¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/336.

de yaratan Allah'ın güç ve kudretine dikkat çekmektir. Nitekim âyetin hedeflediği bu gaye gerçekleşmiş ve âyetin muhatapları, Allah'ın güç ve kudretinin büyüklüğünü anlayabilmişlerdir. Günümüze gelindiğinde, bunca bilimsel verilere rağmen “Râzî, yerkürenin hareketsiz olduğunu savunuyor” diyerek geçmişte üretilen bilgilerin bugün de geçerli olacağını söylemek doğru değildir. Bu tür bilgileri, bugünün biliminin ürettiği veriler çerçevesinde güncellemek gerekmektedir.

Kopernik (öl. 1543), Batlamyus (öl. 168) tarafından savunulan yer merkezli teoriye karşı güneş merkezli nazariyeyi dile getirmiştir. Bu dönemlere tesadüf eden 1519 tarihinde Macellan (öl. 1521), dünyayı dolaşmak için yola çıkmış, fakat Filipinler'deki bir savaşta öldürüldüğü için bu yolculuğu tamamlayamamıştır. Ölümünden sonra, ekibinde bulunanlar, 1522 yılında dünyanın etrafını dolaşmayı tamamlayarak yeryüzünün küre şeklinde olduğunu ispatlamışlardır.¹⁶ Bundan kısa bir süre önce vefat etmiş olan Celâlüddîn el-Mahallî (öl. 864/1459),¹⁷ Celâlüddîn es-Süyûtî'yle (öl. 911/1505) birlikte yazmış oldukları *Celâleyn* tefsirinde, dünyanın düz olduğunu, küre şeklinde olmasının bu âyete aykırı olduğunu ileri sürerek astronomi âlimlerinin iddialarının mesnetsiz olduğunu savunmuştur.¹⁸

Burada Mahallî'nin bu yorumunun, tıpkı Râzî örneğinde olduğu gibi bu günden bakarak yargılanmaması ve kınanmaması gerektiği tekrar hatırlatılmalıdır. Çünkü o, bu kanaate, kendi devrindeki anlayış doğrultusunda, dünyanın yuvarlak olduğuyla ilgili verilerin henüz çok taze olduğu ve insanlarda, bu bilginin gerçek olduğuna dair oturmuş bir kanaatin tam olarak oluşmadığı bir ortamda ulaşmıştır.

Dünyanın küre şeklinde olduğu hususunda herhangi bir tereddüdün olmadığı günümüzde, bu âyetin, yerkürenin düz olduğundan bahsettiğini düşünmenin doğru bir yaklaşım olmadığı açıktır. Buna rağmen kadim ulemaya muhalefet etmemek ve kaynaklarda ne yazılmışsa kabul edilmesi gerektiği adına bu yorumun, bugünün şartlarında da geçerli ve doğru olduğunu iddia etmek, zamanın anlayışıyla ayrı düşmek ve eskiyi kutsayarak yanlış bilgiyi bugüne taşımak anlamına gelecektir. Dolayısıyla daha önce yaşamış müfessirlerin, kendi dönemlerine ait kabullerle bu âyeti, dünyanın düz olduğuna delil kılmaları, günümüz şartlarında kabul edilebilecek bir yorum değildir.

Günümüz müfessirlerine düşen görev, âyeti kendi zamanlarının bilimsel verileri çerçevesinde ele alarak güncellemek ve buna göre yeniden yorumlamaktır. Böyle bir anlayışla yapılan tefsirde görülecektir ki bu âyet, Allah'ın kudretinin eşsizliğini ortaya koymakta ve muhteşem bir mucizeden bahsetmektedir. Zira Allah, insanlara, küre şeklindeki bir dünyada yaşamalarına rağmen bu durumdan hiç etkilenmeyecekleri, her noktasında, kendilerini düz bir

¹⁶ Muhammed Mahmûd Mahmûdeyn - Taha 'Osmân el-Ferrâ, *el-Medhâl ilâ 'ilmi'l-coğrafya ve'l-bîe* (Dermek: Dâru'l-Merîh, ts.), 110-128.

¹⁷ Tefsirin, Kehf suresinden Nâs suresine kadar olan kısmı ve Fâtih süresinin tefsiri Celâlüddîn el-Mahallî tarafından yazılmıştır. bk. Şükrü Arslan, “Celâleyn Tefsiri'nin İsnadı ve el-Mahallî'nin Bakara Suresinden Yaptığı Tefsiri” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 155.

¹⁸ Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî – Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.) 805. Ayrıca bk. Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Acîbe el-Hasenî, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî (Kahire: Hasen Abbâs Zekî, 1419), 7/295.

zeminde yaşıyor gibi konforlu hissedecekleri bir mekân var etmiştir.¹⁹ O, bu muhteşem küreyi, üzerindeki insanların rahat edecekleri, huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşayacakları şekilde planlamış, bu plan doğrultusunda dünyaya her türlü donanımı bahşetmiş ve varlıkların hizmetine sunmuştur.

1.2. İki Denizin Birbirine Karışmaması

Allah'ın rahmetinin tecellileri olarak insanlara verilen nimetlerden bahseden âyetlerin bazılarında,²⁰ denizlerin gerek birbirine karıştığı kavuşum noktalarında gerekse akarsuların denize döküldüğü alanlarda, suların birbirine karışmasına rağmen özelliklerini kaybetmeden iki ayrı su kütlesi olarak kalabildiklerinden bahsedilerek şöyle buyrulmaktadır:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أجاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَجِجراً مَحْجوراً

“Biri içilebilecek derecede tatlı, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi / su kütlesini iç içe geçecek şekilde salıveren, fakat ikisi arasına, birbirine karışmasını önleyen bir engel, aşılması imkânsız bir yasak koyan O'dur.”²¹

Yüce Allah, bu âyette, “Deniz” anlamına gelen “*Bahr*” kelimesini kullanmış fakat söz konusu olan iki denizden birinin tatlı diğerin de tuzlu olduğunu ifade ederek bunlardan birinin büyük nehirler ve göller olabileceğini de böylece beyan etmiştir. Zaten Kur'an'da “*Bahr*” kelimesi, bundan başka bir âyette²² de, deniz dışındaki büyük su kütleleri için kullanılmış, lügatlerde de kelimenin, büyük su kütlelerini ifade ettiği belirtilmiştir.²³

Burada önemli bir ayrıntıya da dikkat çekmek gerekmektedir ki, âyette “Önleyici bir engel, aşılması imkânsız bir yasak” şeklinde tercüme edilen “جِجراً مَحْجوراً” “*Hicran mah-cûran*” sözcüğü, bir âyette de kullanıldığı gibi²⁴ “Akıl” anlamına da gelmektedir.²⁵ Burada su kütleleri arasına konulan perde için “Akıl” anlamına gelen bir tabirin kullanılması oldukça anlamlıdır.

Bir diğer âyette ise denizler arasındaki bu özelliğe şu ifadelerle dikkat çekilmektedir:

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ * بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

¹⁹ Bakara suresi 22. ayet çerçevesinde olayı bu şekilde yorumlayan müfessirler de olmuştur. bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/404; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/ 94.

²⁰ Bir diğer âyet şu şekildedir: “مَنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَاراً وَجَعَلَ جَلَالَهَا أَتْهَاراً وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزاً ءَالَهُ مَعَ اللَّهِ” “Peki, yeryüzünü yaşamaya elverişli bir hale getiren, vadilerinden ırmaklar akıtan, üzerinde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı daha üstün yoksa O'na ortak koştuğunuz şeyler mi? Hiç Allah'la birlikte başka bir ilah olabilir mi? Doğrusu müşriklerin çoğu gerçeği bilmiyorlar.” en-Neml 27/61.

²¹ el-Furkân 25/53.

²² Fâtır 35/12.

²³ Râgıp el-İsfahânî, “bhr”, 108; İbn Manzûr, “bhr”, 4/41.

²⁴ “هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حَجْرٍ” “Bu yeminlerin, akıl sahipleri için hiçbir önemi yok mu?” el-Fecr 89/5.

²⁵ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî, *Kitâbü'l-garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Mezîd el-Ferîdî (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr, 1419/1999), “hcr”, 2/408; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Sîde ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), “hcr”, 3/68; Râgıp el-İsfahânî, “hcr”, 220; İbn Manzûr, “hcr”, 4/170; Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 6/102.

“Allah, iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Fakat onlar, aralarında bulunan bir engelden dolayı birbirlerine asla karışmazlar.”²⁶

Her iki âyette de Allah, tüm insanlara, faydalanabilecekleri bir nimet olmak üzere iki su kütlelerini, karışabilecekleri şekilde birbirine bağladığını, ancak ikisi arasında bulunan ve görünmeyen bir engelden dolayı bu su kütlelerinin birbirinin özelliklerini değiştirmediklerini haber vermektedir. Âyetlerin zahirinden, Allah’ın güç ve kudretinin yüceliği açık bir şekilde anlaşılabilir, aklını kullanabilen ve O’nun sözüne güven duyanlar, bu güce teslim olmak gerektiğini anlamaktadırlar. Ancak bu iki denizin nerede olduğu, suyun birbirine nasıl karışmadığı, iki su kütlesi arasındaki engelin nasıl bir mahiyet arz ettiği gibi sorular gündeme geldiğinde, bunlara Kur’an’dan cevap bulma imkânının bulunmadığı görülmektedir. Zira Kur’an’ın bu tür sorulara cevap verme gibi bir hedefi ve gayesi yoktur. Bu sebeple bu sorunun cevabının, bilimsel araştırmalarla elde edilen bulgular yardımıyla anlaşılması gerekmektedir.

Tefsir faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerden bu yana müfessirlerden bir kısmı, âyette sözü edilen iki denizden kastın ne olduğunu, bu denizlerin nerede bulunduğunu ve su kütleleri arasındaki perdenin niteliğini merak ederek kendi yaşadıkları dönemin anlayış, kültür ve bilgi birikimine göre birtakım yorumlar yapmışlardır. Bu çerçevede özellikle Rahmân Sûresi’ndeki âyetin tefsirinde, Abdullah b. Abbâs’tan (öl. 68/687-88) yapılan bir rivayeti de sıkça kullanmışlardır. Bu rivayete göre âyette söz konusu edilen iki denizden birinin gökyüzünde diğerinin de yeryüzünde olduğu vurgulanmaktadır. Bu denizler, her yıl birbirine kavuşmakta, fakat aralarında bulunan perdeden dolayı birbirlerine karışmamaktadırlar. Böylece tuzlu ve tatlı sular birbirine sirayet edememekte, nihayetinde tatlı ve tuzlu suların birbirine üstünlük sağlaması önlenmektedir. Ayrıca klasik kaynaklarda müfessirler, bu iki denizin, yakın çevrelerinden bilip tanıdıkları, o günün isimlendirmesiyle Fâris ve Rûm denizi ve başka isimlerle anılan denizler olduğuna dair bir kanaat da ortaya koymuşlar, buna ilaveten tatlı ve tuzlu sular arasındaki engelin kara parçaları olduğuna da vurgu yapmışlardır.²⁷

İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), tefsirinde, yukarıda ifade edilen yorumları zikrettikten sonra tercihini ilk görüşten yana kullanmış ve denizden kastın, yer ve gök denizi olduğuna dair kanaatini şöyle temellendirmiştir: “Allah, bu âyetin akabinde, ‘Bu iki denizden inci ve mercan çıkmaktadır.’²⁸ buyurmaktadır. İnci ve mercanın, yeryüzü denizlerindeki sedeflerden

²⁶ er-Rahmân 55/19-20.

²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/200; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus en-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421), 4/206; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân an tefsiri’l-Kur’ân*, thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1422/2002), 9/181; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl fi tefsiri’l-Kur’ân (Tefsîru’l-Begavî)*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (b.y.: Dâru Tayyibe, 1417-1997), 7/444; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm b. Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422), 5/227; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdürezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1422), 4/209; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/350; Ebû Abdillâh Şemsüddin el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiş (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Misriyye, 1384/1964), 17/162; Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Ömer el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fi meâni’t-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 14/227; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/492.

²⁸ er-Rahmân 55/22.

çıkarıldığı ve bunların da gökten düşen yağmurla oluştuğu bilinen bir husustur. Bu sebeple âyette bahsi geçen iki deniz yer ve gök denizleridir.”²⁹

Modern döneme doğru, çok isabetli bir yaklaşımla, ilk dönem müfessirlerinden çok daha farklı yorumlar yapılarak âyetlerde bahsi geçen denizlerin isimlendirmeleri değişmiş, Nil ve Dicle gibi nehirlerden, Hint Okyanusu ile Akdeniz’i birbirine bağlayan Süveyş kanalından, hatta karaları çevreleyen dış denizler ile kıtalar arasındaki iç denizlerden bahsedilmeye başlanmıştır.³⁰ Tabii ki bu yorumlar, müfessirin yaşadığı dönemin verilerinin bir ürünüdür ve bu bilgiler yorumda kullanılarak zamanın anlayışı tefsire yansıtılmıştır.

Mevdûdî (1903-1979), kendi yaşadığı çevreden elde ettiği bilgileri âyetin tefsirinde kullanmış, iki denizin ne olduğuyla ilgili çok farklı bir noktaya temas etmiş, tatlı suyla tuzlu suyun bir arada bulunup birbirlerine karışmadığından bahsederek şöyle bir bilgi aktarmıştır. “Türk amirali Seydi Ali Reis (öl. 970/1562), ‘*Mir’âtü’l-memâlik*’ adlı eserinde, İran Körfezi’nde -denizin tuzlu ve acı sularının altında- tatlı su kaynaklarının bulunduğunu ve bunlardan faydalandığını yazmıştır.³¹ Amerikan Petrol Şirketi de, donanmasının içme suyu için Zahran yakınında kuyular kazmadan önce İran Körfezi’ndeki aynı kaynaklardan su almıştır. Bahreyn yakınında da deniz yatağında halkın son zamanlara kadar su aldığı tatlı su kaynakları bulunmaktaydı.”³² Böylece müfessir, kendi gözlem ve tecrübesine dayanarak iki denizin, biri tatlı biri de tuzlu olmak üzere aynı su kütlesi içerisinde bulunduğuundan bahsetmiştir.

Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş de âyetin tefsiri hakkında şunları söylemektedir: “Birbirine kavuştuğu halde iç içe geçmeyen ve birbirlerinin özelliklerini bozmayan iki deniz, günümüzde ulaşılan önemli bir ilmî hakikate işaret etmektedir. Buna göre, büyük denizlerin birleşim noktalarında meydana gelen doğal bir engel, her iki denizin yapısal özelliklerinin birbirine geçmesine mani olmaktadır. Mesela Akdeniz’in kendine özgü bitki örtüsü ve canlıları varken bu durum Atlas Okyanusu’nda da aynı şekildedir. Bu okyanustaki bazı canlılar Akdeniz’de yaşamadığı gibi Akdeniz’dekiler de söz konusu okyanusta yaşamamaktadır. Eğer bu denizlerin suları birbirine karışmış olsaydı, hiçbirinin ortamı diğerinden farklı olmayacaktı. İşte denizler arasında bulunan bu doğal engel, denizlerin özelliklerini korumakta ve birinin özelliğinin diğerine geçmesine mani olmaktadır.”³³

Fransız düşünür ve Kur’an araştırmacısı Maurice Bucaille (1920-1998) ise âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: “İrmak ağızlarındaki suların, denizde karışmadan durması olgusuna gelince, bunun Dicle ve Fırat’la sınırlı olmadığını bilmek gerekir. Zaten bu iki nehir âyette

²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/200.

³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 7/4671-4672.

³¹ Kitap’ta olay şu şekilde anlatılmaktadır: “Bahreyn’de ne garip bir hikmettir ki, (dalgıç) denizciler, tahminen sekiz veya daha fazla kulaç derinlikten, ellerine birer tulum alıp, denize dalarak dipten, ellerindeki tulumu tatlı suyla dolduruyor ve her zaman reis Murat’a getiriyorlardı. O su, yaz günlerinde, bütün diğer sulardan daha soğuk ve hoş olduğu için, reis her zaman ondan içiyordu. Bu âcize de, saygı göstererek, o sudan gönderdi. Hakikaten gayet iyi bir su idi. Hazret-i Allah’ın kudretine, şan ve büyüklüğüne nihayet yoktur. Allah her şeye hakkıyla hâkimdir.” bk. Seydî Ali Reis, *Mir’âtü’l-memâlik (Ülkelerin Aynası)*, haz. Necdet Akyıldız (b.y.: Tercüman 1001 Teme Eser, ts.), 37-38.

³² Ebû’l-A’la el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, çev. Heyet (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/595.

³³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1990), 6/265-267.

ismen geçmemekte, sadece onlara işaret edildiği düşünülmektedir. Missisipi ve Yang-Çe gibi yüksek debili nehirler de aynı özelliği göstermektedir. Bu nehirlerin tatlı suyu ile denizin tuzlu suyunun karışması bazen, deniz kıyısından çok içerilerde meydana gelebilmektedir.”³⁴

Birbiriyle buluşan söz konusu su kütlelerinin yapısal özelliklerinin birbirine karışmadığı, yakın bir dönemde deniz bilimciler tarafından da ispat edilmiştir. Mesela, Akdeniz’le Atlas Okyanusunun, Kızıldeniz’le Hint Okyanusunun görünürde birbirine karışmalarına rağmen sularının özelliklerinin aynı olmadığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni, âyette de belirtildiği gibi görünmeyen bir engeldir. “Yüzey gerilimi kanunu” olarak adlandırılan bu engel, her iki denizin sularını tıpkı bir süzgeç gibi süzerek, sularının yapısal özelliklerinin birbirine geçmesine mani olmaktadır. Fransız deniz bilimcisi Kaptan Jacques-Yves Cousteau (1910-1997) denizlerdeki su engelleri konusunda yaptığı incelemeler neticesinde, Akdeniz ve Atlas Okyanusu’ndaki suyun yapısal özelliklerinin birbirine karışmasını engelleyen bir su perdesinin olduğunu tespit etmiş, buna benzer bir su engelini de 1962 senesinde Alman bilim adamları Mendep Boğazi’nda keşfetmişlerdir. Denizler birbiriyle buluştuğu halde suların yapısal özelliklerinin birbirine karışmadığının Kur’ân’da asırlar öncesinden söylenmesi, Kaptan Cousteau’yu şaşkına çevirmiştir.³⁵

Âyetlerin zahirinden, Allah’ın güç ve kudretine dikkat çekildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Fakat bu denizlerin nerede olduğu, olayın nasıl gerçekleştiği gibi sorulara cevap bulmak istendiğinde, âyetlerin, güncel bilimsel veriler ışığında okunması zaruri bir hale gelmektedir. Buna göre, aralarında ilahî bir kudret perdesi bulunan iki su kütlesi buluştuğunda, sularının karışımının, her iki denizin sularının geçtiği taraftaki özelliklere göre kendini ayarlaması sonrasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Âyette, su kütleleri arasında mevcut olduğu bildirilen engel, diğer tarafa geçmesi gerekene müsaade ederken geçmemesi gerekenleri de engelleyen bir görev icra etmektedir. Yine bu araştırmalardan anlaşıldığına göre tüm deniz ve okyanusların su özellikleri, gerek sıcaklık gerek tuzluluk gerekse bünyesinde barındırdığı canlılar açısından kayda değer farklılıklar göstermektedir.

Âyetler, her dönemde insanların dikkatini Allah’ın güç ve kudretine çekmeye yetecek bir tarzda olmasına rağmen merak saikiyle, “Nasıl” sorusuna cevap aramak üzere daha detaylı araştırmalar yapıldığında, her devrin bilgisi arasında farklılıklar bulunacağı için cevaplar da farklı olacaktır. Eğer, konuyla ilgili ilk dönem tefsirlerindeki yorumlar mutlak hakikat olarak kabul edilerek bugüne taşınacak olursa tefsirde güncelliği yakalayamamak gibi bir problem ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, Kur’ân âyetlerinde cevabın yer almadığı hususlarda yorum yapılması durumunda, güncel bilginin kullanılması en doğru yol olarak gözükmektedir.

³⁴ Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur’ân-ı Kerîm ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım (İzmir: Işık Yayınları, 2005), 261.

³⁵ Bahauddin Hürremşahi, *Kur’ân Bilimi*, çev. Hasan Almas (İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1998), 18-19; Ömer Çelakıl, *Kur’ân-ı Kerîm’in Mucize Sırları* (İstanbul: Düş Yayınları, 2004), 184; Kur’ân Araştırmaları Grubu, *Kur’ân Hiç Tükenmeyen Mucize* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, ts.), 131.

1.3. Evrenin Sürekli Genişlemesi

Kur'an'da, Allah'ın eşsiz kudretine delalet eden ve her an şahitlik ettiğimiz bir olguya dikkat çekilerek şöyle buyrulmuştur:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

“Biz gökyüzünü kudretimizle sağlam bir şekilde bina ettik ve onu daha da genişletmekteyiz.”³⁶

Buradaki “لَمُوسِعُونَ” “*Le mûsi ‘ûn*” “Genişletmekteyiz” ifadesi, müfessirler tarafından ele alınmış ve gökyüzünü genişletmenin, Allah'ın gücünü gösteren bir delil olduğuna yönelik yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların tamamı Allah'ın güç ve kudretine işaret etmektedir ve âyetin muradını da ortaya koymaktadır. Ancak genişletmenin nasıl gerçekleştiği ve ne şekilde olduğu sorulduğunda, bu sorunun cevabını Kur'an'dan bulmak mümkün değildir. Zira Kur'an'ın böyle bir hedefi ve gayesi yoktur. Bu durumda bu soruya, tecrübeye ve zamanın revaçta olan verileriyle cevap vermek zorunluluğu doğacaktır ve müfessirler de baştan beri bu yolu izlemişler, gökyüzünü nasıl ve ne şekilde genişletildiğine dair muhtelif yorumlar yapmışlardır. Bu yorumlar bir araya getirildiğinde, “Gökyüzünü yaratmaya muktedir olduğumuz gibi onu dilediğimiz şekilde genişletmeye de gücümüz yeter.”³⁷, “Sizin rızkınızı genişletmekteyiz.”³⁸ “Sizi zenginleştirmektediriz”³⁹ “Gökyüzüyle yeryüzü arasında bir genişlik var ettik.”⁴⁰ gibi anlamların öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu görüşlerin tamamı, müfessirlerin kendi yaşadıkları dönemin kabullerine ve bilimsel verilerine dayanmaktadır ve bugünden bakarak tenkit edilebilecek bir yönleri de bulunmamaktadır.

³⁶ ez-Zâriyât 51/47.

³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/132; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/546; Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9/390; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Zekerîyyâ Abdülmecîd en-Nûtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/347; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/119; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrih ve ahkâmih ve cümelin min fînûni ulûmih*, thk. ed. eş-Şâhid el-Büşeyhî (Şârika: Mecmûatü Bühûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008), 11/7104; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî / en-Nûket ve'l-'uyûn*, thk. İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/373-374; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/181; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/172; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/188; Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî (Beyrut: Dâru'l-Hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 5/150.

³⁸ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b Ukkâşe - Muhammed b. Mustafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 4/290; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/119; Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, 5/373; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîl*, thk. Heyet (Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430), 20/461-462; Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, 4/287; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/404; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/181; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/172; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/188; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/52; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 5/150.

³⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/119; Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, 4/287; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/52.

⁴⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şilbî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/57; Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/347; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/119; Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, ts.), 3/468; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/404; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/172; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 5/150.

Günümüze gelindiğinde, gökyüzünün devamlı genişlemekte olduğuna dair bilimsel araştırmalar ve bunun sonucunda elde edilmiş önemli veriler mevcuttur. Bu sebeple, bugünün bilimsel verilerine göre, gökyüzündeki genişlemenin ne şekilde olduğuna dair bir sorunun cevabı olarak ilk dönemdekilerden çok farklı cevaplar vermek imkânı mevcuttur. Çünkü çağımızda, evrenin, ilk yaratılış anındaki patlamayla birlikte başladığı genişleme sürecinin hâlâ devam ettiği ve evrenin, sürekli bir balon gibi dört bir yana genişlediği anlaşılmıştır.⁴¹

Yukarıda yorumlarını aktardığımız müfessirlerin yaşadığı dönemde böyle bir veri mevcut olmadığı için bunlardan hiçbiri doğal olarak yorumlarında bu tür bir bilgiye temas etmemiştir. Zira onların yaşadığı dönemde, hareket etmeyip yerinde duran ve statik bir mahiyet arz eden bir evren anlayışı mevcuttu. Dolayısıyla bu âyetin yorumu çerçevesinde onların genişleyen bir evrenden bahsetmelerini beklemek imkânsız istemekle eş değer olacaktı. Bu yüzden geçmiş çağların bilimsel araştırmaları sonucu elde edilen bilgilerin, günümüzde de aynen kullanılması ve tefsir kaynaklarındaki mevcut bilgilerin mutlak hakikat kabul edilerek bu yorumlardan başka hiçbir görüşün kabul edilmemesi problemleri bir yaklaşımdan başka bir şey değildir. Eğer bugün, bu âyette bahsedilen genişlemenin, nasıl gerçekleşmekte olduğu sorusuna cevap aramak gerekiyorsa, bu sorunun cevabına, günümüz bilimsel araştırmaları sonucu elde edilen verilerden hareketle ulaşılabileceği unutulmamalıdır.

Sonuç

Kur'an; Allah'la insan arasındaki ilişkileri, insanların birbirlerine karşı tavır ve davranış esaslarını belirleyen ve ilkeleri, vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e gönderilmiş olan bir din kitabıdır. Bilim ise Allah'ın evrene, tabiat yasaları olarak kodlamış olduğu kevnî âyetleri anlamlandırmayı gaye edinmiş olan bir disiplindir. Bu yönüyle her ikisi de Allah'ın âyetlerinden beslenmektedirler.

Kur'an, yaratılıştan bahsederken, "Kim, niçin yarattı?" sorularının cevabını hiçbir tartışmaya meydan vermeyecek şekilde açık ve anlaşılır bir tarzda verirken, "Nasıl yarattı?" sorusunun cevabı olarak sadece Allah'ın güç ve kudretini anlatacak kadarıyla yetinir ve bu konuda ayrıntıya girmez. Âyetlerdeki yaratılış hakikatlerinin ayrıntısını öğrenmek isteyenleri de evrene nakşetmiş olduğu âyetleri anlamaya ve anlamlandırmaya, yani tefekkür, gözlem ve deneye dayalı metodlar kullanarak bilimsel araştırmalar yapmaya davet ve teşvik eder.

Öteden beri Kur'an'da ayrıntılı bilgi verilmeyen bu tür konular merak edilmiş ve "Nasıl" sorusuna cevap olacak şekilde, günün bilgi kaynakları çerçevesinde âyetler yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu tür yorumlar, kendi çağının bilimsel bilgisi olduğu için o devirde doğru kabul edilse de, bilimsel bilginin devamlı gelişme ve yenilenme özelliği sebebiyle daha sonraki dönemler için gerçeği yansıtmaktan uzaklaşmakta ve yerini yeni keşifler sonucu elde edilen bilgilere bırakmaktadır. Bu sebeple bir önceki çağın verileriyle yapılan bir yorum, daha sonraki dönem için doğruyu yansıtmaktan uzaklaşabilmektedir. Böyle bir durumda çoğu zaman tefsir kitaplarına kaydedilmiş bu tür bilimsel kaynaklı bilgiler, vahiy ürünü bilgi muame-

⁴¹ Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, 244-245; Yalçın Cengiz, *Evren ve Yaratılış* (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2012), 123.

lesine tabi tutularak çağlar üstü hakikatmiş gibi algılanabilmektedir. Bu durum da, Kur'an'ın çağdan uzak ve kopuk olduğu gibi bir algıyı ortaya çıkılmaktadır.

Bunun için müfessirlerin yaratılışla ilgili yorumlarının, kendi yaşadıkları dönemin kültür kodlarından beslenen bilgilerden neşet etmiş olduğu göz ardı edilmemeli, bunlar vahiyle bir tutulmamalı ve değişmez bilgiler olarak algılanmamalıdır. Aksi takdirde çok önemli bir tefsir problemi ortaya çıkacak ve Kur'an tefsiri adına, geçmiş dönemlerin kabulleri, çağın bilimsel bilgisi konumuna yükselecek, bu da, Kur'an'ın güne ve gündeme dair söyleyeceği bir sözü, vereceği bir mesajı olmadığı algısının ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Eğer tüm müfessirler bu tür âyetleri, öncekilerin yorumlarından bağımsız olarak kendi dönemlerinin bilimsel verileriyle yorumlamış olsalardı hem bilim tarihiyle ilgili önemli veriler elde edilmiş hem de kevnî âyetlerle ilgili yorumlar gündemden kopmuş olmayacaktı.

Kaynakça

- Arslan, Şükrü. “Celâleyn Tefsiri'nin İsnadı ve el-Mahallî'nin Bakara Suresinden Yaptığı Tefsiri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 155-172.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1988.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an (Tefsîru'l-Begavî)*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 4. Basım, 1417-1997.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bucaille, Maurice. *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerîm ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım. İzmir: Işık Yayınları, 2005.
- Cengiz, Yalçın. *Evren ve Yaratılış*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çelakıl, Ömer. *Kur'an-ı Kerîm'in Mucize Sırları*. İstanbul: Düş Yayınları, 2004.
- Erdem, Hüsameddin. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1998.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed Avd Mür'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.
- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Ömer. *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*. tsh. Muhammed Ali Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Bâşânî. *Kitâbü'l-garîbeyn fî'l-Kur'an ve'l-hadîs*. thk. Ahmed Mezîd el-Ferîdî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr, 1419/1999.
- Hürremşahi, Bahauddin. *Kur'an Bilimi*. çev. Hasan Almas. İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1998.
- İbn Acîbe el-Hasenî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî. 7 Cilt. Kahire: Hasen Abbâs Zekî, 1419.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Temâm. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Ebî Zemenîn. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz*. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b Ukkâşe - Muhammed b. Mustafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi'l-ilmî't-tefsîr*. thk. Abdürezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422.
- İstanbul Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 21. Basım, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Abdülmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhîm el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 3. Basım. ts.
- Mahallî Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed. – Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mahmûdeyn Muhammed Mahmûd. - Ferrâ, Taha 'Osmân. *el-Medhâl ilâ 'ilmi'l-coğrafya ve'l-bîe*. Dermek: Dâru'l-Merîh, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Tefsîru'l-Mâtürîdî / Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîru'l-Mâverdî / en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'an ve tefsîrih ve ahkâmih ve cümelin min fünûni ulûmih*. thk. Ed. eş-Şâhid el-Bûşeyhî. 13 Cilt. Şârika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'la. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Heyet. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah b. Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus. *İ'râbü'l-Kur'an*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

- Nu'mânî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. 'Âdil. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avviz. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem 1412.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb / et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*. thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Mu'avviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Zekeriyâ Abdülmecîd en-Nûtî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Seydî Ali Reis. *Mir'âtü'l-memâlik (Ülkelerin Aynası)*. haz. Necdet Akyıldız. b.y.: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Heyet. 25 Cilt. Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-vasît*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet. 40 Cilt. Kuveyt: Vezâratü'l-İrşâd ve'l-İnbâ, 1385-1422/1965-2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şilbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Abdulkadir KARAKUŞ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.